

L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI)

Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona

Joaquim Graupera Graupera

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Joaquim Graupera Graupera

Tesi Doctoral

**L'art gòtic al Baix Maresme
(segles XIII al XVI)**

**Art i promoció artística
en una zona perifèrica
del comtat de Barcelona**

**Dirigida per la Dra. Francesca Español i Bertran
Programa "*Història, teoria i crítica de les arts*"
Bienni 2002-2004**

Mataró, 2011

**Departament
d'Història de l'Art**

UNIVERSITAT DE BARCELONA

**Facultat de Geografia
i Història**

Introducció

Objectius del treball

Aquest treball, pretén presentar un estudi monogràfic i de síntesi sobre l'art gòtic al Maresme. Fa molt temps que tot allò relacionat amb l'art medieval atreu el meu interès al mateix temps que sempre m'he sentit molt lligat a la comarca. L'existència de la secció Amics de l'art Romànic al Museu Comarcal del Maresme - Mataró em va moure, ja al 1982, a oferir la meua col·laboració i a participar en les seves activitats. Pertànyer a aquesta entitat em va donar l'oportunitat de poder recórrer tota la comarca i prendre consciència de l'estat del nostre patrimoni medieval i poder analitzar "*in situ*" les principals restes i avaluar el seu estat de conservació. Paral·lelament, el grup estava confeccionant un arxiu fotogràfic del romànic del Maresme, i això em va oferir la possibilitat d'introduir-me en l'aspecte de documentació i d'arxiu. El contacte amb la realitat de la comarca em va fer adonar que les grans monografies editades fins aquell moment sobre l'art medieval a Catalunya no recollien els testimonis conservats del Maresme.¹

Els primers fruits d'aquests interès es van traduir en petits treballs publicats en diverses publicacions locals en diferents anys fins a la participació en el redactat del volum XX de la *Catalunya Romànica*, dedicat al Maresme. Arran d'aquesta experiència em plantejo

¹- Sobre la problemàtica de l'estudi de les restes medievals al Maresme i al seu estudi, he publicat articles a Graupera, 1991a ; Graupera, 1996b

donar una forma més definida i el rigor d'una supervisió feta des de la Universitat a la recerca que havia començat feia anys.

A priori, parlar d'art medieval a la comarca del Maresme, desperta, a qui ho escolta, un cert grau de perplexitat. La raó és simple, tenim una percepció d'aquesta comarca definida per la greu mutació del paisatge i del seu contingut causada per l'home contemporani. Carreteres, urbanitzacions, segones residències i altres alteracions urbanístiques han anat malmetent o amagant un patrimoni que venia de lluny. A banda d'això no cal oblidar les destruccions sofertes per diverses guerres i revolucions i la dispersió de patrimoni per la venda i posta en circulació dins el circuit d'antiquaris. La majoria de vegades, quan es parla d'art medieval al Maresme la gent afirma que no en queda res o que el que queda no és important. De fet, aquesta idea em va portar a plantejar la tesi de llicenciatura com un recull de tot el que hi havia d'art medieval a la comarca del Maresme per verificar el volum i la qualitat de l'obra conservada i documentada. A mida que avançava la recerca, l'allau d'informació va anar fent variar l'abast del treball. Aprofitant que havia de presentar una tesi de llicenciatura al Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona, vaig decidir fraccionar aquesta informació en dos períodes, ja que cada vegada veia més difícil poder encabir-la tota en un sol treball. És per això, que la primera part d'aquest estudi, dedicat a l'art preromànic i romànic, va ser presentada el 7 d'octubre de 1998 com a tesi de llicenciatura, dirigida per la Dra Rosa Alcoy pel Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona i publicada uns anys més tard.²

Malgrat que la nostra comarca ha tingut des dels inicis de la historiografia contemporània dignes representants,³ la majoria de treballs editats són monografies més o menys brillants d'alguns dels edificis però no s'ha escrit mai una visió de conjunt que presenti una síntesi de l'art medieval de la comarca. És aquest buit el que volia omplir.

El primer objectiu que em vaig proposar era presentar un anàlisi de l'art gòtic al Maresme intentant superar les monografies locals d'edificis més o menys estudiats i intentar aconseguir una visió general més àmplia de l'estil a la comarca, evidenciant els seus ritmes constructius i els seus elements definidors. Això comportava també una revisió de les monografies ja publicades per tal de actualitzar les noves recerques i replantejar algunes coses acceptades des de fa anys i que potser calia qüestionar.

Un segon objectiu, vindria marcat per l'intent d'analitzar els diferents estils en una zona perifèrica del comtat de Barcelona medieval. La historiografia d'abast nacional inclouen en els seus repertoris les grans obres monumentals i, en la majoria de casos, no hi ha un especial atenció als edificis de segon i tercer ordre, com obres de caràcter més popular. Es tractava doncs de comparar les obres de la comarca i analitzar quin grau hi ha de seguiment dels models i repertoris generals de l'estil i si les característiques, cronològiques i estilemes, que defineixen les grans etapes de l'art gòtic català es poden aplicar a aquesta comarca, i quina relació s'estableix entre aquestes obres i les primeres.

².- El tribunal va estar format per les doctores Imma Ollich del Departament d'Història Medieval de la UB, Maria Rosa Tarés i la directora del treball Rosa Alcoy. EL treball va ser qualificat amb un excel·lent per unanimitat. El treball va ser publicat en dos volums: GRAUPERA, 2001a i GRAUPERA, 2002a

³.- Fra Gaspar Roig i Jalpí (Blanes, 1624 – Manresa, 1691); Antoni Puig i Blanch (1775-1840); Joan Amich i Alsina (1819); Josep Rius i Riba (1785-1857); Joan Palau i Català (1827-1854); Josep M. Pellicer (Barcelona, 1843 - Mataró, 1903); Fidel Fita Colomer (Arenys de Mar, 1835 - Madrid, 1918); Joaquim Salarich i Verdaguer (Vic, 1816 - Caldes d'Estrac, 1884); Francesc Carreras i Candi (Barcelona 1862-1937); Josep Puig i Cadafalch (Mataró, 1867 - Barcelona, 1956); Marià Ribas i Bertran (Mataró, 1902 – 1996), entre d'altres. Per a més informació GRAUPERA, 1996 b; GIMÉNEZ-TIÓ-MANENT, 2009.

Metodologia

Per a la realització del present treball m'he basat en fonts diverses. En primer lloc, hi ha un exhaustiu treball de camp, amb l'observació "*in situ*" de la totalitat d'edificis estudiats en aquesta ressenya que ha possibilitat la creació d'un arxiu fotogràfic de totes les obres, tant amb perspectives generals com amb referències de detalls. El fet de tenir al davant els edificis m'ha permès la lectura de les formes, i en el cas de l'arquitectura m'ha possibilitat de realitzar una "arqueologia de l'arquitectura" o una aplicació del mètode estatigràfic en la lectura dels paraments, és a dir, l'anàlisi estratigràfic dels alçats, estudi de les tècniques constructives i la reconstrucció en alguns casos dels cicles constructius.⁴

Dins el camp de les restes, cal esmentar un dels problemes que em vaig trobar a l'hora d'estudiar l'art gòtic al Maresme, i és que ens queden pocs edificis conservats de l'època que tradicionalment s'assigna al període baix medieval (s.XIV-XV), sobre tot pel que fa a l'arquitectura civil (Masies, molins, hospitals, palaus urbans...). En les etapes de creixement de la nostra comarca, les construccions canviaven de fisonomia, bé per reformes adients als corrents de l'època, o bé perquè s'engrandien a fi de donar-hi més capacitat, la qual cosa comportava modificar essencialment les estructures anteriors. El període d'esplendor de la comarca que es produeix en els segles XVII i XVIII, gràcies a l'increment del paper de l'artesanat i l'actiu comerç amb Amèrica que van portar un enriquiment als pobles de la comarca, el qual juntament amb l'explosió demogràfica, va produir una onada de construccions d'un nou estil, el barroc. També es va caure en la fal·lera de revestir els antics edificis d'ornaments seguint la nova estètica, fet que comporta la desaparició de la imatgeria i la substitució dels retaules per altres de barrocs.

També a nivell de les restes, hem de parlar del paper de l'arqueologia que esdevé sobre tot en l'arquitectura, una ciència auxiliar imprescindible, ja que ens dóna materials i dades a vegades imprescindibles per aclarir punts foscos en la investigació d'edificis coneguts i també dóna llum a certes fases medievals en la construcció d'un edifici que d'altre manera no sabríem ni tan sols de la seva existència. Un exemple clar de l'ajut que representa l'arqueologia és l'excavació de Sant Andreu d'Òrrius, realitzada entre el 28 de gener i el 22 de febrer del 1982. L'excavació va estar dirigida pel Departament de Història Medieval de la Universitat de Barcelona. En el decurs dels treballs, es va descobrir l'existència d'un absis preromànic en la capella del Roser, disfressat per l'ornamentació barroca de guix. També com a resultat de l'excavació es van evidenciar diverses fases constructives durant tota l'edat mitja fins la construcció de l'església gòtica actual en el s.XVI. Fases que van des de la capella preromànica (2ª meitat del s.X), una ampliació del s.XIII fins l'església tardogòtica actual.⁵ També cal esmentar, a tall d'exemple, les excavacions de la capella de Sant Miquel de Mata, que va permetre la datació de la construcció del temple dins el s.XV, les excavacions al castell de Burriac, entre d'altres.

Actualment, el coneixement del patrimoni medieval al Maresme a partir de la recerca arqueològica és difícil d'aconseguir degut a l'etapa d'estancament en aquest àmbit. La majoria d'excavacions arqueològiques que s'estan realitzant en els darrers temps es troben orientades a la recerca de les cultures íbero-romanes.⁶ Aquests fenomen es pot explicar, en

⁴.- Aquest concepte ha estat exposat per CARANDINI,1997, P.XVII. També cal citar les aportacions en aquest tema de CABALLERO,1987; GONZÁLEZ, 1987; LÓPEZ- PANCORBO, 2005.

⁵.- Padilla- Vives, 1993; S'han revisat les seves conclusions a GRAUPERA, 2000d

⁶.- El Dr.Manuel Riu denuncia la manca d'un cos d'especialistes ja des de la Universitat, i explica els intents moderns de constituir-ne un Riu,1989

part, per l'actual conjuntura que prioritza les excavacions d'urgència en àmbit urbà, sobre tot en el cas d'Illuro. Això porta a què no hi hagi arqueòlegs especialistes en Edat Mitjana i les troballes, dins aquest àmbit, apareixen en la majoria dels casos com a restes dels primers estrats dels veritables centres d'interès esmentats.⁷ Aquesta manca d'un col·lectiu format en la investigació de l'Edat Mitjana queda també palesa en l'estructura de les seccions del Museu Municipal de Mataró, hipotètic centre que hauria d'aglutinar forces i serveis a la comarca, on l'estudi de l'època medieval apareix separada en la Secció de Amics de l'Art Romànic i la subsecció minoritària d'Arqueologia Medieval dins la Secció Arqueològica⁸. Recentment, el Grup d'Història del Casal de Mataró ha pal·liat aquesta mancança amb la creació de la secció d'Estudis Medievals dins l'entitat i ja ha organitzat cinc jornades sobre el patrimoni i història medieval de la comarca de forma periòdica.

Les restauracions aporten també una nova eina per l'estudi de l'art medieval malgrat que no n'hi hagi moltes. En el cas de la capella del Roser de Sant Andreu d'Òrrius, van ser els treballs de restauració els qui van descobrir les restes preromàniques i romàniques. També cal citar el cas d'algunes masies on s'ha permès redescobrir el seu passat medieval, o el cas de Can Palau, actual seu de l'Arxiu Comarcal del Maresme a Mataró.

En quan a les fonts documentals, principalment, les podem trobar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona en les seves diverses seccions, també a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, l'Arxiu Diocesà de Barcelona, l'Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona i entre altres cal citar els arxius parroquials.⁹ D'aquests últims cal esmentar la dificultat, encara patent, de accedir a la seva recerca, ja que no sempre se'ns ha facilitat la consulta. A banda d'aquest fet, un altre dels obstacles és la inexistència d'aquests arxius en alguns pobles per haver estat destruïts des de la darrera Guerra Civil. A més, moltes vegades les fonts documentals no aporten a l'estudi de l'art medieval totes les dades necessàries referents a les construccions, escultures, pintures i peces d'orfebreria. Sovint sols es poden trobar dades parcials en donacions, vendes, establiments, èpoques i altres tipus de documentació, on l'obra en estudi es cita com una part de les afrontacions dels terrenys, o tan sols s'anomena en una descripció de l'inventari de l'edifici. Dins la documentació, però, voldria citar especialment les visites pastorals,¹⁰ que malgrat corresponen a una cronologia baix medieval, ens descriuen les esglésies romàniques (nombre d'altars, ornaments...), ja que la majoria d'edificis romànics de la comarca perduren fins ben entrat el s.XVI.

Per acabar de detallar la problemàtica documental, ens resta explicar, que al llarg de la investigació, ens podem trobar, obres documentades i no conservades i a l'inrevés. Dins el primer grup, situaria totes aquelles esglésies que venen referenciades en documents que han arribat a les nostres mans, però no han conservat cap vestigi d'època medieval. Alguns casos presenten una dificultat més gran, ja que no ens resta cap indici real d'on podia estar situat l'edifici. Aquesta problemàtica és especialment evident en les arts mobles (Escultura,

⁷.- Es podria rastrejar també aquestes troballes, a *Laietania* (revista d'arqueologia del Museu Comarcal del Maresme-Mataró) i a la premsa local de la comarca. Actualment es publiquen les excavacions en arqueologia medieval en les actes dels congressos d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya organitzats per l'Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM).

⁸.- Aquesta problemàtica ja ha estat plantejada anteriorment a la comunicació presentada en el Congrés de Cultura del Maresme. Àmbit de Patrimoni, secció Patrimoni Arqueològic, Vilassar de Dalt, 9 d'abril del 1994 i publicada a GRAUPERA, 1994e i a GRAUPERA, 1996c.

⁹.- Malgrat de que els documents apareixen de forma dispersa cal esmentar l'aparició d'obres recents que publiquen documents com BAUCELLS, 1987 i FÀBREGA, 1995.

¹⁰.- Les visites pastorals han estat publicades per BENITO, 1992.

pintura i orfebreria) en què les obres documentades són molt més grans que les conservades, moltes vegades fruit de la destrucció i/o restitució de les mateixes per obres més modernes. Molt poques han anat a parar als museus i molt poques es conserven “*in situ*”. En aquest punt hem d’agrair també les aportacions dels repertoris de fotografies antigues, com és el cas de la Fundació Ametller d’Art Hispànic o altres arxius fotogràfics (Diputació de Barcelona, Arxiu Bastardes, per a citar-ne alguns), que han possibilitat tenir una imatge de peces i retaules els quals l’obra original s’ha perdut. El segon problema, esdevé quan tenim una obra conservada però no documentada. Aquesta problemàtica es pot exemplificar amb molts casos en els quals s’haurà de recórrer a l’anàlisi estilística per poder establir-ne la possible autoria i datació.

Pel què fa a la citació bibliogràfica i les notes a peu de pàgina, es segueix la normativa ISO 690 (12 ed.-1987).

Àmbit territorial i cronològic de l’estudi

Aquest estudi es centra dins el marc de la comarca del Maresme. Actualment aquesta demarcació té una extensió de 396 km² i limita amb el Vallès Oriental, la Selva i el Barcelonès i la mar Mediterrània. S’estén des de la Serralada Litoral fins a la mar, i des de Montgat fins a la Tordera i morfològicament pot dividir-se en dues parts: el vessant Est de la serralada i la plana que s’estén al seu peu, davant la mar. Aquesta plana és més extensa des del Masnou a Sant Vicenç de Montalt; des de Caldes d’Estrac a Sant Pol els contraforts muntanyosos arriben fins a la mar; tot seguit vénen les costes de Calella, preludi de la Costa Brava. Des de Calella a Malgrat es reprèn la planura, formada per la retenció del delta de la Tordera pel cap de Calella.

El que avui anomenem El Maresme presentava a l’alta edat mitjana dues realitats diferents separades per la riera de Caldes,¹¹ des del 1169, aprovada pel papa Alexandre III al bisbe Guillem de Torroja.¹² La part nord d’aquest territori pertanyia a nivell jurisdiccional al comtat de Girona i al vescomtat de Cabrera i a nivell religiós pertanyia aquest territori al bisbat de Girona i adscrita a l’ardiaconat *Silvensis*. La part sud pertanyia a nivell jurisdiccional al comtat de Barcelona dins de la zona de l’*Oficialat de Barcelona* a l’accepció de Dosrius-Canyamars que formava part des del 1324 al deganat del Vallès.¹³

Aquesta divisió s’ha fossilitzat actualment en el que s’anomena l’*“Alt Maresme”* i *“Baix Maresme”*. No entrarem a polemitzar aquí a fons sobre els límits i denominació de la comarca actual, però val a dir que l’afer mou molta tinta. Pere Benito, a tall d’exemple, no admet aquests topònims per a designar la dualitat comarcal i planteja els noms de la *“Marina de Llevant”* i del *“Maresme Sud”*.¹⁴ Aquest doble origen va ser estudiat per Francesc Carreras Candi, el qual ens diu que: *“Figura entre les més antigues regions catalanes la del Maresma. A nostre entendre esta regió presenta una marcada divisió en alta i baixa, segons sia sa part N. ó la del S. Lo alt Maresma se conegué molt temps per Vescomdat. L’altre es lo Maresma propiament dit, puix may ha rebut cap mes nom, si no es lo castellanisat y modern de Marina. Podrá semblar arbitraria y convencional aquesta designació nostra de baix Maresma, á la regió compresa entre lo Vallés, la riera d’Estrach y lo plá de Barcelona. Més no es axí: té son fonament tradicional é histórich. Tradicional, puix arrenca de la antiquísima*

¹¹.- Sobre aquest aspecte veure CARRERAS, 1893a i CLARIANA, 1992.

¹².- Document citat per SOLÀ, 1968, p.23; VILLANUEVA, 1951, vol. XVII, apèndix LII, p.324.

¹³.- BENITO, 1992, P.20

¹⁴.- BENITO, 1992, P.20

*divisió dels bisbats de Barcelona y Gerona, segons la qual, tota la costa, des d'Arenys á Blanes, ha pertanyut al segon bisbat. Histórich, per quan la propia divisoria es admesa y acceptada per lo legislador, al establir y definir los límits de la vegueria de Barcelona y Vallés de la que forma part lo Maresma. Aquesta vegueria es consecuencia de la extensió compresa per les antigues franqueses del vallés y del Maresma de que parlen nombrosos documents del s.XI (...). Tingueren també en compte tal divisió los segles XIV i XV, al donar lo nom al vescomtat á les terres del Maresma que entraven dintre lo bisbat de Gerona, per esser propietat dels remodelats vescomtes de Cabrera”.*¹⁵

Joan F. Clariana, en detectar que el Maresme Sud té moltes més capelles i temples romànics que el Maresme nord i que aquest fet es dona de manera més sobtada a partir de la divisòria de la riera de Caldes, arriba a la conclusió que aquesta diferència de models de poblament, l'un més dens i l'altre molt menys, té els seus orígens a l'època romana i segons ells “... es molt possible que l'actual línia divisòria entre diòcesi es vingui a correspondre, aproximadament, amb la línia que separaria els hinterland d'influència de les ciutats amb règim municipal d'Oppida Civium Romanorum, de fundació roma-republicana, que eren lluro (Mataró) i Blanda (Blanes)”.¹⁶ Malgrat això, he d'aclarir que intento respectar la partició medieval de les parròquies. Així, trobem que la parròquia sufragània del Far o de *Bonaconjuncta* i el santuari del Corredor no entren en el nostre estudi, malgrat actualment pertanyin al terme de Dosrius, perquè depenien a l'època medieval a la parròquia de Llinars. De la mateixa manera, les parròquies d'Òrrius l'estudiem com a sufragània d'Argentona; la parròquia de Cabrils com a sufragània de Vilassar; les parròquies de Sant Vicenç de Montalt com a sufragània de Sant Andreu de Llavaneres; el terme de Masnou com a barri mariner d'Alella i Teià; el terme de Montgat com a terme de Tiana i en els casos de Premià i Vilassar de mar, depenen dels seus homònims de muntanya o de Dalt. Aquest estudi solament estudiarà solament la part del Maresme Sud o Baix Maresme.

A nivell cronològic, l'estudi arrenca des del s.XIII, fins el s.XVI, ja que aquest últim segle, malgrat que no pertany dins l'àmbit cronològic que hom admet tradicionalment dins l'edat mitjana, a nivell estilístic, com veurem les obres presenten un marcat caràcter gotitzant que ens obliga a incloure aquests anys dins l'àmbit d'estudi d'aquest treball.

L'estructura del treball

Aquest treball s'inicia amb una sèrie d'aspectes que creia necessari introduir per poder entendre l'evolució de l'art gòtic al baix Maresme. Així doncs, el primer capítol fa referència necessàriament als antecedents històrics que determinen la configuració de la comarca fins a la baixa edat mitjana. Crec que és important incidir en aquest aspecte, ja que un cop ens situem en el s.XIV, la majoria d'edificis i termes jurisdiccionals ja estan plenament establerts. En contra del que passa en altres indrets, la introducció de l'art gòtic a Maresme no presenta inicialment un període de grans inversions i de grans projectes sinó que hi domina el manteniment de les estructures heretades del període de l'art romànic i les noves actuacions tindran un caràcter més aviat puntual.

L'inici del gòtic en el Maresme el podem situar en el s.XIV gràcies a l'aparició d'uns nous promotors que formaran part dels grups influents de la burgesia comercial i burocràtica barcelonina. És en el segon capítol on s'analitza com alguns dels membres d'aquest grup esdevindran els propietaris de la majoria de senyories de la comarca i el procés en què

¹⁵.- CARRERAS,1900 , p.62-63

¹⁶.- CLARIANA, 1992, P.78

esdevindran els comitents d'una gran part de les obres d'art al Maresme. Seran principalment els Desbosch, com a senyors dels castells de Vilassar i Burriac; Joan Ferrer, el Baró del Maresme; els Pujades i els Desplà com a senyors d'Alella i els Roudors, Fiveller i Destorrent a Teià. En l'àmbit privat renovaran les seves residències i utilitzaran l'objecte artístic com un element per ostentar la riquesa personal en l'àmbit públic. El tercer capítol tracta de com es comença a palpar la incipient influència en l'àmbit artístic d'un grup de nous promotors que s'aniran imposant a mida que avanci la centúria del 1400. Seran les elits locals de les noves viles independents, constituïdes en "Universitats del terme" les que agafaran el relleu en la promoció artística tant religiosa com civil. El capítol quart, representa un punt i apart ja que s'analitzen una sèrie d'edificis singulars vinculats a les ordes monàstiques, els quals esdevindran elements de referència dins la dinàmica artística del baix Maresme. Ens referim a les reformes del priorat de Clarà (Argentona), l'impacte de l'activitat del convent - hospital de Caldes d'Estrac a partir de l'aprofitament dels banys termals, i l'establiment de dos monestirs a la Conreria, en especial el cartoixà, el qual esdevindrà l'obra més emblemàtica i representativa de l'art tardogòtic de la zona. El cinquè capítol, s'endinsa en la renovació del mobiliari litúrgic que va tenir lloc entre els segles XIV i XV, presentant les obres documentades i conservades de caràcter escultòric i pictòric, des de les escultures exemptes, les imatges de la Mare de Déu, els retaules pintats, els retaules esculpits i les trones. La lectura d'aquest capítol pot resultar un xic decebedor al constatar que la major part del patrimoni documentat s'ha perdut irreversiblement amb el pas dels anys i sols en resten testimonis gràfics indirectes i fragments conservats després de la guerra civil espanyola.

La consolidació dels nous promotors des de finals del s.XV fins ben entrat el s.XVI, és l'objecte d'anàlisi del sisè capítol. Aquests utilitzant els recursos del Comú de les viles, esdevindran els veritables renovadors de l'obra pública, tant laica com religiosa, promovent una gran activitat de renovació dels edificis, principalment els parroquials, els quals seran erigits de nova planta mantenint encara viu el llenguatge gotitzant.

Es reserva pel següent capítol la decoració d'aquests nous espais que seran els últims projectes gòtics en mobiliari litúrgic. Finalment, en el capítol vuitè es fa referència al gòtic epigonal que es realitza a finals del s.XVI i principis del s.XVII en les darreres ampliacions d'alguns edificis parroquials per obra de les confraries i gremis d'oficis. Hem deixat per un capítol a part l'anàlisi dels artífex i les formes de treball per abordar la idea del colonialisme artístic dels tallers barcelonins a la zona del Maresme. A banda de les conclusions, el treball es complementa amb una bibliografia sumària i un apèndix documental. Caldria afegir per acabar, que les cites documentals es presenten de dues formes. Si l'aportació del document és il·lustrativa d'un element puntual o com a reforç del text, la referència del document es reproduïen dins el cos del treball o en les seves notes, però si el document és força interessant per les aportacions que mostra en tot el seu contingut, el reproduïm transcrit de forma íntegra en l'apèndix documental.

Agraïments

Per acabar voldria agrair i destacar especialment la col·laboració de la Dra. Francesca Español que amb la seva paciència ha anat corregint i endreçant aquest estudi. Agrair la confiança i els comentaris en tots aquests anys d'Antoni Pladevall; de Francesc Fitè i Jordi Bolós (UdL); Coral Cuadrada (URV); Josep Antoni González (Institut d'Estudis Ilerdencs); Albert Velasco (Museu de Lleida Diocesà i Comarcal); Ramon Martí (UAB); Núria de

Dalmases, Rosa Ma Terés, Rosa Alcoy i Pere Beseran (UB); Jordi Camps, conservador en cap de la secció de Romànic del MNAC; i com no a tots els companys d'Amics de l'Art Romànic de l'Institut d'Estudis Catalans. Un record especial als desapareguts mestres Marià Ribas i Josep Maria Pons i Guri, dels quals mai oblidaré els seus consells i comentaris i sobre tot el tracte rebut i la seva confiança en el moment inicial d'aquest treball. Agrair també la col·laboració en els dibuixos de la planta d'alguns edificis a Òscar Linares. Gràcies als comentaris i notes de molts historiadors locals com el Salvador Artés d'Allella; Mn. Salvador Solà de Montgat; Palemó Anglès del Museu del Masnou; Josep Maria Toffoli de Tiana; el pare Canals, monjo cartoixà de Montalegre, que a banda de la seva confiança encomana els valors de l'orde que representa; Jordi Balada de Teià; Mn Josep Colomer de l'arxiprestat de la Cisa; Imma Gimferrer del Museu de Premià de Dalt; Ramon Coll i Ferran Bayés de Premià; Josep M. Gutiérrez del Mas Santa Anna de Premià; Pere Benito, per les seves notes sobre les visites pastorals no publicades; Josep Samón, Marc Pons, Pau Ubach, Enric Ortega i Benet Oliva de Vilassar de Dalt; els companys i amics del Centre d'Estudis Vilassarencs, en especial a l'incansable Alexis Serrano; David Farell, Josep Ma. Modolell i Josep Viñals de Cabrera de Mar; Oriol Calvo, Assumpció Zapata i Maria Josep Castillo d'Argentona i per extensió als companys del Centre d'Estudis Argentonins Jaume Clavell (CEAJC); Maria Àngels Jubany i Neus Alzina de Dosrius; Mossèn Artur Bosch i Mn Jaume Abril de Dosrius i Canyamars; Josep M. Roqué d'Òrrius; Francesc Xavier Vergés de l'Arxiu Parroquial de Llavaneres: els companys Manuel Llanas i a la memòria de l'entranyable Bartomeu Roig (Arts i Lletres) i Núria Serra, Albert Viñallonga i Francesc Vila (Arrels Cultura). Agrair a Jesús Rodríguez i a Esther Mauri per les ajudes en la transcripció de documents. Agrair el mestratge i l'experiència rebuda dels companys de la desapareguda Secció d'Amics de l'Art Romànic del Museu Municipal de Mataró, especialment a Joan F. Clariana i del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, especialment a Manuel Salicrú, Nico Guanyabéns i Enric Subinyà, i com no a tots els amics del Grup d'Història del Casal de Mataró, especialment als companys d'aventures Jaume Vellvehí; Joan Bou Illa i Joan Bou Pla. Agrair també la paciència de la meva família, en especial al meu germà Ramon pel temps dedicat a fer fotografies i dibuixos i al meu pare, al Lluís i a la Nuri, a la meva dona i a la meva filla per haver suportat les meves absències i per haver compartit algunes sortides en la recerca. I pels que m'he pogut descuidar, a tots ells dedico aquest treball.

Abreviatures

AARM.- Arxiu Amics de l'Art Romànic Mataró
ACA.- Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona
ACA.- ANM .- Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona. Arxiu Notarial de Mataró
ACA.- CODOIN – Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona. Col·lecció de documents inèdits.
ACB.- Arxiu Catedral de Barcelona
ACM.- Arxiu Cartoixa Montealegre - Tiana
ADB.- Arxiu Diocesà de Barcelona
ADS.- Arxiu Diocesà de Solsona
AHC.B.- Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona – Ca l'Ardiaca.
AHC.B.-AFB.- Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona -Arxiu Fotogràfic de Barcelona
AHPB.- Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona.
AMA.- Arxiu Municipal d'Allella
AMAr- Arxiu Municipal d'Argentona

AMM.- Arxiu Municipal de Mataró
ANC- Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès)
APAB.- Arxiu Particular Albert Bestardes.
APCFO.- Arxiu Particular de Can Famades d'Òrrius
APCGD.- Arxiu Particular de Can Gel de Dosrius
APCPA.- Arxiu Particular Can Pins - Argentona
APCPM.- Arxiu Particular Can Palau – Mataró
APFS.- Arxiu Particular Família Santromà –Tiana
APMB.- Arxiu Particular Marquès de Barberà – Vilassar de Dalt
APSAL.- Arxiu Parroquial Sant Andreu de Llavanes
APSFA.- Arxiu Parroquial Sant Feliu d'Allella
APSFC.- Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Cabrera de Mar
APSGV.- Arxiu Parroquial de Sant Genis de Vilassar de Dalt
APSJA- Arxiu Parroquial de Sant Julià d'Argentona
APSMT.- Arxiu Parroquial de Sant Martí de Teià
APSPPP.- Arxiu Parroquial de Sant Pere de Premià
APSVM.- Arxiu Parroquial Sant Vicenç de Montalt
BC - Biblioteca de Catalunya
BC-APCV- Biblioteca de Catalunya – Arxiu Patrimonial
BC-APMM.- Biblioteca de Catalunya – Arxiu Patrimonial Marquesos de Barberà
BC- ACV.- Biblioteca de Catalunya – Arxiu Castell de Vilassar
BCEL.- Biblioteca de la Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró
FIAAHB.- Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic – Barcelona
MASMM – Museu Arxiu de Santa Maria – Mataró
MDB.- Museu Diocesà de Barcelona
MEV.- Museu Episcopal de Vic
MFMB.- Museu Frederic Marés Barcelona

